

УДК 323.2(477)

О. В. Лісничук

ТЕМА ЗРАДИ В ДИСКУРСІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ: ГЕНЕЗА ТА ЕФЕКТ

У статті аналізується формування бачення “зради національних інтересів” у політичній комунікації сучасної України. Визначається походження, динаміка, особливості цього процесу. Автор приходять до висновку, що надмірна експлуатація цієї теми в дискурсі національних інтересів може розглядатися як своєрідний виклик національній безпеці України.

Ключові слова: національні інтереси, дискурс національних інтересів України, зрада національних інтересів України

«Холодна форма громадянської війни»... Ще зовсім недавно в Україні так почали називати виборчі кампанії, коли градус політичного протистояння стрімко зростає, а політичний клас, медіа, бізнес, електорат оформлюються в конкуруючі (часто гостро та безпринципно, більше чи менше публічно) табори. Фактично заблокована можливість якщо не розв'язувати, то амортизувати ці конфлікти через вибори призвела до того, що традиція міжусобних політичних баталій електорального формату пролонгувалася на післявиборчі (чи, радше, міжвиборчі) періоди. Це дало підстави для активнішого утвердження в медіа- та політичних дискурсах тези, яка проголошує, що вітчизняний політичний процес перетворився в суцільну «холодну громадянську війну» [1; 2; 3]. «Війна компроматів», «битва за...» (наприклад бюджет чи електорат), «барикади», «війство», «бійці» та «багнети» (замість депутатів), «маневри», «стратегії», «тактики», «бліцкриг», «операція», «силовий сценарій», «відступ», «тил», «розвідка», «капітуляція» — ці та інші поняття щоденно застосовуються в новинах та коментарях з приводу політичної ситуації в Україні. Вибори міського голови столиці навесні 2008 р. набувають неофіційного означення з боку однієї із зацікавлених сторін як «Сталінград» [4, с.10]. В цьому ряду цілком логічним є застосування одним із кандидатів виборах-2010 терміну «фронт» у бренд організованої ним політичної структури. За збереження такої тенденції під «кампаніями» скоро можуть розумітися не виборчі, а подібні, «холодно-воєнні».

Використання військової чи, навіть, воєнної метафорики не є чимось унікальним для політичного дискурсу. Зрештою, афоризм К. фон Клаузевіца про війну як продовження політики іншими засобами є одним із часто вживаних і з боку медіа, і з боку політичних мовників. Однак він же й передбачає демаркацію між політикою та війною, їхню поетичність, перетікання однієї в іншу. В сучасній політичній комунікації України лексика війни продовжує свою експансію і витісняє інші метафоричні комплекси, які раніше більш активно застосовувалися для відображення вітчизняних політичних реалій (скажімо, театру, спорту, літератури, побуту тощо). Така тенденція свідчить про специфікацію нинішньої української ситуації — навіть для електорального періоду в країнах стабільної демократії більш характерними є спортивно-змагальні образи, метафори та порівняння. Якщо політичне протиборство концептуалізується через застосування воєнізованої лексики, то це означає набагато жорсткішу політичну боротьбу, ніж та, яку відображають через метафори спорту [5]. Отож, погляд на політику через «приціл» мілітарних концептів свідчить, що боротьба за владу розглядається і її учасниками і, найчастіше, в різний спосіб, але залежними від них, спостерігачами-коментаторами, як досить своєрідне силове зіткнення, перемогу в якому можна досягти, мобілізуючи максимально широкий діапазон засобів. У свою чергу, і перемога бачиться не тільки в отриманні жаданого призу у вигляді владних повноважень, але і як завдання відчужених втрачати своїм опонентам, що мисляться, власне, вже більше ворогами.

Відбувається також своєрідна екстраполяція і на розуміння влади — вона розуміється як цільний об'єкт виборювання, який має дістатися переможцю в повне користування, а переможений навпаки — не зможе отримати нічого. Таким чином, утвердження логіки війни закріплює провідним трендом політичної конкуренції в Україні правила гри з нульовою сумою, що свідчить про складні перспективи для консенсусних стратегій в діяльності провідних політичних акторів в ближчому майбутньому.

Одним із проявів згаданої мілітаризації політичного дискурсу є також інтенсивна експлуатація поняття «зрада». Звісно, зрада — це категорія, яка також стосується дискурсу моралі та етики, де розуміється як порушення вірності комусь (клятві, обов'язку, принципам тощо) чи комусь. Майданний період вітчизняної політики саме був пов'язаний із сплеском риторики моральності. Лідери, спікери, представники т.зв. «помаранчевого табору» в період виборчої кампанії 2004 р., під час кризи листопада-грудня, в перші місяці після приходу до влади постійно підтримували в медіа-просторі та, відповідно, суспільній увазі тему необхідності моральності, відповідальності, справедливості і т. п. з боку влади.

Зокрема, в інавгураційній промові 23 січня 2005 В. Ющенко обіцяв, що прийшла «моральна влада, здатна об'єднати суспільство» [6]. Міжгрупові та міжособистісні конфлікти в новій правлячій еліті, збереження ролі та масштабів тіньової політики, відсутність реальних реформаційних рішень та дій, стрімке зростання противладного критицизму та, навіть, скептицизму в медіа, дія ефекту завищених очікувань стали основними причинами, що визначили стрімке випадання риторики моральності з контексту практичної політики. Звертання до «цінностей Майдану» і, серед того, до ідеї «моральної влади» якийсь час продовжувалися близько до попереднього формату проповідництва, але вже з осені 2005 р. набули яскраво вираженого інструментального характеру — стали прийомом атаки на конкурентів за відхід від обіцянок періоду Помаранчевої революції. Витворена в цей період конструкція «зрада Майдану» швидко втратила моралізаторські акценти і була монополізована політиками, набувши при цьому прикладного, політтехнологічного спрямування — важливо було нанести опонентам тавро «зрадника» в сподіванні на результативну електоральну «віддачу», а не продемонструвати в чому ж полягає, до чого веде і, наприклад, як подолати якщо не саме «встановлене» ренегатство, то хоч би його наслідки. Ця теза знаходить також підтвердження в тому, що, власне, викриття «зради Майдану» зовсім і не означало, що сам викривач є пропагандистом цих цінностей — деякі опоненти «помаранчевих» теж не раз намагалися скористатися цим ефектним образом.

Зрештою, моральність деактуалізувалася для масової свідомості. Наприклад, за результатами опитування ЦСД «Софія»^{*} моральність була низько (але не серед найнижчого) оціненою як риса влади — 2,9 за 7-бальною шкалою [7, с. 25]. Але при цьому було виявлено, що особливого високого запиту на цю якість влади серед громадян країни наразі немає — 14% [7; с.28].

Апеляції до моралі та моральності як ключового маркера в політичній риторикі за такої ситуації виглядають не надто вдалою тактикою — це більше спроба наздогнати потяг, що вже далеко відійшов. Вони викликають дисонанс між самопозиціонуванням мовника як практика та інтерпретатора стандартів моральної політики та сприйняттям його як представника класу, що займається «брудною» за визначенням справою, зміст якої полягає у війні проти конкурентів з використанням практично будь-яких

^{*} Опитування проводилося з 21 по 29 червня 2008 р. у всіх областях України, АР Крим, містах Київ і Севастополь (загалом у 130 населених пунктах). Загалом було опитано 2020 респондентів віком від 18 років і старших. Метод проведення опитування — стандартизоване інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем проживання респондента (на дому). Вибіркова сукупність репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками (стать, вік, тип населеного пункту та область проживання). Статистична похибка не перевищує 2,2%.

засобів. Моральна риторика в цьому контексті все більше сприймається як один із таких засобів. Намагання зробити акцент на неморальності об'єкта висловлюваних претензій вихолощується і переформатовується — дискурс війни, а не моралі витворює базові смисли української політики.

Практики позначення «зради» у перший постмайданний період були пов'язані із актуальним тоді поділом політикуму на два табори протистояння — «помаранчевий» та «біло-синій». «Зрадницькими» називалися дії по автономному налагодженню комунікації між окремими сегментами цих таборів. Найбільш резонансним і активно «пропрацьованим» подібним епізодом стала т. зв. «зрада Мороза» — рішення буцімто «пропомаранчевої» фракції СПУ влітку 2006 р. про участь у формуванні парламентської більшості спільно з «біло-синьою» ПР та союзницькою їй КПУ.

Наразі таке прочитання «зради» втратило звучання. Це визначила перманентна в останні роки конфліктна комунікація між провідними політичними акторами, що супроводжується, з одного боку, досить агресивними інформаційними кампаніями проти свої опонентів, але, з іншого, спробами налагодити взаємодію поверх колишніх кольорових демаркацій, що знаходило досить активне висвітлення в ЗМІ. Характерно, що відхилення від домовленостей в цьому процесі маркується набагато очочіше (щоправда, не на рівні офіційного мовлення) не як «зрада», а як «кидання» — терміном, привнесеним із лексики тіньової політики та економіки.

На тлі втрати потенціалу звинувачень у «зраді» в міжгрупових відносинах в політичному класі викривальну активність у «зрадництві» перенесено на царину національних інтересів України. «Зрада національних інтересів» і раніше була часто вживаним фразеологізмом, який здебільшого використовувався опозицією для посилення звучання критики влади.

В цілому така картина зберігалася ще восени 2005 р. після початку БЮТ опозиційної діяльності. Зокрема, саме з таких позицій проводилася критика цією політичною силою газових угод між Україною та Росією від 4 січня 2006 р. Помітні корекції у визначенні об'єктів звинувачень та суб'єктів «розвінчування» відбулися після формування першого уряду у відповідності до видозмін Конституції від 8 грудня 2004 р. Втрата президентом значної частини можливостей, зокрема по впливу на діяльність уряду, при одночасно збережених значних повноваженнях та особливій відповідальності в галузі національної безпеки та зовнішньої політики обумовили, що саме в ця сфера почала перетворюватися в головну царину політичного самоствердження президента та його апарату. Публічна критика уряду стала одним із головних методів конкуренції, застосовуваних президентською стороною, а застосу-

вання метафори «національних інтересів» — одним із найбільш вживаних прийомів, покликаних позначити особливу роль і значущість президента. Крім цих умов, пов'язаних з інституційними корективами, риторика національних інтересів набула особливого значення персонально для В. Ющенка як для політика, що проголошує орієнтацію на відстоювання національних цінностей, а також провідного представника згадуваного дискурсу моралі.

Крім президентського сегмента політикуму, образ національних інтересів в публічній риторичі зміцнив свої позиції і в практиках головних його опонентів. При цьому в їхньому використанні теж провідні позиції займає пафос викривальності, що окреслюється семантично емким і вразливим поняттям «зрада». Так, уряд Ю. Тимошенко звинувачує своїх попередників у «зраді національних інтересів» у питанні про концесію на розробку причорноморського шельфу. В свою чергу, ПР атакує уряд Ю. Тимошенко за «зрадництво» в газових угодах з Росією від 19 січня 2009 р.

Зростання питомої ваги та ролі таких практик веде до того, що участь політиків в дискурсі національних інтересів втрачає позитивну, конструктивну складову. Відстоювання власного бачення національних інтересів в тому чи іншому питанні, агітація, намагання переконати опонентів та громадську думку на користь своєї позиції виступають куди менш доцільною для буднів політичних фронтів тактикою, ніж філіппіки на адресу «зрадників» та «зрад».

Відповідна тенденція підтримується і в медіа-дискурсі. Звертання до теми зради національних інтересів в ЗМІ в цілому відбувається у фарватері політичних орієнтацій та приналежностей, що характерні для редакційної політики того чи іншого видання.

Як показовий приклад візьмемо одну із статей в газеті «Сьогодні», що демонструє свою підтримку ПР, в якій використовується як інформаційний привід рішення Міжнародного суду ООН відносно статусу острова Зміїний в лютому 2009 р. для атаки на опонентів ПР за зраду національних інтересів [8]. Позначаються «зрадники» — «нинішній правлячий режим», «націоналісти», «Ющенко з Огрязком»), тим, що вони вперше з моменту набуття Україною незалежності віддали територію країни, подарувавши її Румунії разом із запасами нафти та газу. При цьому здійснюється переадресація до образів, яким опонує ПР ідеологічно — проводиться аналогія між нинішнім президентом та С. Петлюрою, що «розплатився з Польщею Галичиною». При цьому зміст «зрадницьких» дій у тлумаченні видання полягає в тому, що «Ющенко з Огрязком, ледве сівши в казенні крісла, погодилися віднести спірну справу в якийсь сумнівний голландський суд» (виокремлення моє — автор.). Тобто, задля посилення «викривального» ефекту свідомо принижується статус міжнарод-

ної арбітражної інстанції. Також показовим як для видання, що пов'язане з політичною силою, яка позиціонується як проросійська, є відсилання як до зразка до радянського періоду, коли «Румунія, що запламувала себе війною на боці Гітлера, чомусь не сумнівалася, що це територія Радянської України». Нарешті, завершується цей матеріал геополітичними імплікаціями з акцентом, відповідним позиціонуванню ПР: «Офіційний Київ базикав про територіальні претензії Росії до України і під прикриттям цього базікання... здав нафтоносний район союзниці Сполучених Штатів». Згаданий текст зразково ретранслював ідеологеми, месиджі, міфи, активізовані саме для розвінчування політичних опонентів у зраді національних інтересів України.

Поняття «зрада» присутнє в українському законодавстві і кваліфікується ним як злочин. Мова йде про «державну зраду», покарання, у випадку якої виписане в статті 111 Кримінального кодексу України. Державною зрадою в Україні вважається «діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України». Далі розшифровуються і конкретизуються варіанти таких дій: «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» [9]. Більше ніяку зраду українське законодавство не ідентифікує і не засуджує. Відповідно виникає питання: як співвідносяться державна зрада і зрада національних інтересів?

Очевидно, юридична категорія «державна зрада» на практиці є мало дотичною до «зради національних інтересів». Так чи інакше, але звинувачені в останній так і не притягалися до відповідальності за статтею стосовно першої. «Зрада національних інтересів» залишається політичною метафорою, якій властива найширша палітра інтерпретацій, здійснених в межах актуальної політичної боротьби.

Є підстави припустити, що спроби того чи іншого суб'єкта української політики досягти якихось власних ексклюзивних, особливих відносин з партнерами, що представляють владу двох головних геополітичних конкурентів в регіоні — в Росії чи в США, — можуть бути використані їхніми українськими опонентами як підстава для звинувачень в «здачі» чи «зраді» національних інтересів України.

Образ проамериканського політика, навіть, більше — прозахідного, може бути атакований як такий, що передбачає готовність (а то й зобов'язаність) до прийняття рішень, направлених на задоволення інтересів «американського імперіалізму», ТНК,

Для підкреслення глибини підконтрольності і керованості з берегів Потомаку використовується метафора «Вашингтонського обкому» як певного центру, що курує американську політику в Україні, видає інструкції («ЦУ») своїм «протеже», здійснює контроль за їх виконанням, може викликати «на килим» тощо. Ось зразок тексту, який репрезентує основні компоненти таких інтерпретацій [10]. Показово, що тут використовується скорочена назва структурного підрозділу ієрархії КППС (обласного комітету) – керівного, але не головного, з обмеженими повноваженнями і підконтрольного. Скажімо, про «американський ЦК (центральний комітет)» не говорить ніхто. При цьому переслідуються не стільки прагнення натякнути на включеність американської влади в якусь більш широку, глобальнішу структуру панування, скільки підкреслити дріб'язковість, приземленість залежностей, приписуваних українським «агентам» Білого дому. Втім, цей образ при певних обставинах здатен також кореспондуватися із образом «глобального тіньового уряду», «світової закуліси» і т.п. Варто відзначити, що подібні інтерпретації мають генетичний зв'язок із картиною світу, сформованою під впливом радянської ідеології періоду Холодної війни, висвітлення нею протистояння між «капіталістичним блоком» та СРСР, демонізації США.

Стабільно відтворюваним зразком подібної практики в останні роки була антиющенківська риторика з боку представників КПУ.

В свою чергу, політик, що претендує на статус проросійського, ризикує бути звинуваченим частиною політичних мовників у «заграванні з Москвою», намаганнях обміняти підтримку з її боку на поступки в Україні. Оскільки представниками цього дискурсу «апетити Кремля» мисляться як заздалегідь гаргантюанські, непомірні та шкідливі для України, а інтереси Росії як переважно протилежні чи, навіть, взаємовиключні з інтересами України, то особливі контакти з російським керівництвом легко конвертуються в звинувачення в «зраді» національних інтересів України.

Найбільш чітко така риторика застосовується в останні роки пропрезидентською партією «Наша Україна».

Використання поняття «зрада» підтримує образ політичної боротьби, співставну з бойовими діями, коли політичну боротьбу розглядають як «холодну громадянську війну».

Інтенсивне використання теми зради національних інтересів розмиває образ загроз національній безпеці та суверенітету України, розчиняє їх у внутрішньополітичних конфліктах. У зв'язку з цим виникають підстави оцінювати ці конфлікти, що набувають такого змісту, спрямування та ефекту в контексті саме загроз національним інтересам України.

Список використаних джерел:

1. Михайленко М. Когда никто не хочет быть президентом // «2000». — 2009. — 20 марта.
2. Кость Бондаренко: «Протягом 2008 року в Україні тривала холодна громадянська війна» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gart.org.ua/?element_id=11797&lang=ua&news_type=3&page_id=2.
3. Силовой конфликт вокруг НАК «Нефтегаз Украина» негативно повлиял на имидж Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://new-most.info/press-centre/archives/11356.htm>.
4. Нагалецький Т. Сталинград для Тимошенко // Профиль-Украина. — 2008. — №19. — С. 10.
5. Кирсанова Н. П. Метафорическое моделирование политического дискурса [Електронний ресурс] // Электронная библиотека Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова. — Сорокинские чтения. — Режим доступу: <http://lib.socio.msu.ru/1/1ibrary?a=p&p=home&l=ru&w=windows-1251>.
6. «Ми доведемо свою єдність» Витяг із звернення Віктора Ющенка під час «громадської» інавгурації. Майдан. 23 січня 2005 рік // День. — 2007. — 23 січня.
7. Образ влади у свідомості українських громадян. Аналітичний звіт за результатами опитування дорослого населення України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sofia.com.ua/assets/files/attaches/2008/08/20080827.pdf>.
8. Змеиный тянет на измену // Сегодня. — 2009. — 5 лютого.
9. Кримінальний кодекс України. — Ст. 111 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=2341-14>.
10. Нікуліна К. План Ющенка набув чинності [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «INTV». — Режим доступу: <http://intv-inter.net/news/article/?id=57745919>.

Establishing the vision of «betrayal of national interests» in the political communication of modern Ukraine is analyzed in the article. The origins, dynamics, peculiarities of this process are determined. The author comes to the conclusion that the overexploitation of this theme in the discourse of national interests may be considered as a peculiar challenge to the national security of Ukraine.

Key words: national interests, national interests of Ukraine discourse, betraying national.

Отримано 27.02.2010